

РАДЯНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ У 1944-1945 РОКАХ ТА МАСОВІ ПОРУШЕННЯ МАЙНОВИХ ТА ІНШИХ ПРАВ НАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІЇ

Пеца Д.Д.,

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ „Ужгородський національний університет”*

Стаття присвячена розкриттю правової сутності процесів радянської економіки Закарпатської України в 1944-1945 роках та масових порушень майнових прав населення території у ході їх здійснення.

Ключові слова: право приватної власності, конфіскація земель, націоналізація промисловості, Народна рада Закарпатської України.

Статья посвящена раскрытию правовой сущности процессов советизации экономики Закарпатской Украины в 1944-1945 годах и массовых нарушений имущественных прав населения территории в ходе их осуществления.

Ключевые слова: право частной собственности, конфискация земель, национализация промышленности, Народный совет Закарпатской Украины.

The article is dedicated to disclosure of legal meaning of Soviet Union impact on Transcarpatian Ukraine economy in 1944-1945 and majore humiliation of proprietary rights in its area in the process of its implementation.

Keywords: rights of private property, confiscation of lands, industry nationalization, public council of Transcarpatian Ukraine.

Масові порушення прав людини в Закарпатській Україні на колективному рівні розпочалися після приходу радянських військ діями нової влади щодо конфіскацій нерухомого і рухомого майна. Відзначимо, що в 1930-1940 роки ХХ століття експропріація приватної власності проводилася на всіх територіях, які з тих чи інших причини займалися Червоною Армією: Західна Україна, у балтійських державах, Польщі, Угорщині, Румунії, Болгарії, Німеччині та інших країнах і регіонах.

Тому Закарпаття відображало в цьому плані певну закономірність. Приватна власність – основний інститут громадянського суспільства, був підданий цілеспрямованій атаці з боку нової влади. Порушення права власності розпочалися за ініціативи комуністичної партії Закарпатської України.

На засіданні першої конференції КПЗУ 19 листопада 1944 р. йшлося про конфіскацію житла «зрадників»; конфіскацію земель таких категорій як «зрадники на-

роду», графи, поміщики (великі землевласники), «спекулятивні фірми», націоналізацію (фактично конфіскацію) всіх банків, великих підприємств, заводів і фабрик «зрадників народу» [1, С.57-59].

До категорії «зрадники народу» відносили всіх, хто пішов з відступаючими німецькими і угорськими військами, а також тих, хто працював в державному апараті та органах місцевого самоврядування Угорського королівства і хто не вчиняв жодних злочинних діянь проти нової влади.

Механізмом реалізації такої політики стали народні комітети. 26 листопада 1944 р. І з'їзд народних комітетів Закарпатської України пішов цим шляхом, прийнявши у такому напрямі перший акт – постанову «про конфіскацію поміщицьких земель та наділення нею трудящих селян» [2, С.4].

У цьому першому з серії конфіскаційних актів, крім майна «ворогів народу, які втекли», називалося майно «мадярських і німецьких поміщиків», тобто чітко

окреслювалися етнічно-соціальні критерії належності об'єкта конфіскаційної політики.

На виконання вказаної постанови Народна рада Закарпатської України видала низку декретів. Першим серед них був Декрет НРЗУ від 29 листопада 1944 року «Про наділення землею безземельних і малоземельних селян і службовців Закарпатської України». За цим Декретом конфісковане майно пропонувалося розділити між «безземельними» і «малоземельними» селянами, що мало забезпечити соціальну підтримку нової влади. При цьому, земля і помістя передавалися вказаним категоріям в «особисту власність», якої як інституту законодавства не було передбачено. Крім того, це стосувалося майна, власники якого хоч і були відсутні, проте воно у жодному випадку не могло бути визнане «безхазяйним».

Декретом НРЗУ про перехід прав власності на державне майно від Чехословацької республіки та Угорського королівства до Закарпатської України від 5 грудня 1944 р. була конфіскована вже не приватна, а державна власність. Йшлося про державне майно Чехословацької республіки та Угорського королівства - двох суверенних держав, одна з яких вважалася союзником СРСР. Слід підкреслити, що таке рішення приймалося до моменту вирішення питання про державну належність території Закарпатської України. При цьому, згідно параграфу «3» вказаного декрету він «вступає в силу нинішнього дня, однак днем початку права власності вважається день 26 листопада 1944 р.». Декрету, таким чином, надавалася зворотна сила [3, С.10]. Природно, що без погодження з компетентними органами СРСР таке рішення не могло бути схваленим у принципі.

Прийняття подібних актів контролюваною радянськими військовими і політичними органами Народною радою Закарпатської України дозволяє стверджувати про призначення формування такого державного утворення, яким виступала Закарпатська Україна – порушення системи міжнародних договорів ішло в такому випадку не від органів СРСР, а від «імені населення Закарпатської України».

Того самого дня, 5 грудня 1944 р., Народна рада Закарпатської України ухвалила ще декілька конфіскаційних актів за якими було розпочато «одержавлення» підприємницької сфери за більшовицькою традицією - без викупу і жодних компенсацій. Зокрема, в такий спосіб було «одержавлено» підприємства, що виробляли спирт та алкогольні напої [4, С.9-10], пивоварний завод графа Шенборна-Бухгейма в Підгор'ях [5, С.3]. За короткий відрізок часу з грудня 1944 по січень 1945 рр. декретами НРЗУ було націоналізовано всі акційні банки та їх філії [6, С.6], лісопромислова фірма «Латориця», хімічні заводи у Перечині, Сваляві, Великому Бичкові, майно колишнього «Підкарпатського общества наук» в Ужгороді, «всі публічні електростанції (підкарпаторуські електрарні, акціонерна спілка в Ужгороді та інші) на території Закарпатської України» [7, С.12-13].

Всі наведені документи містять положення, які проявляють «турботу» про «бідних», «бездомних» тощо. Проте слід розуміти контекст такої тоталітарної політики, котра полягає в опікуванні людини в обмін на її лояльність до держави, усвідомлення людиною, що лише дана влада безкоштовно «надає» матеріальні цінності. При цьому упускається та важлива обставина, що тоталітарна держава ліквідує всі легальні можливості для того, щоби людина самостійно заробляла на себе власною працею (ліквідація приватної власності, підприємництва тощо).

Далі дійшла черга до середніх землевласників. Декретом НРЗУ від 19 березня 1945 р. було прийнято рішення про «обмеження землекористування», що фак-

тично означало чергову конфіскацію земель у власників [8, С.67].

Наведене дозволяє стверджувати, що всього за півроку зусиллями органів публічної влади Закарпатської України економіка краю зазнала докорінних перетворень у напрямку її радянізації, головний зміст якої полягав в одержавленні економічних відносин шляхом націоналізації (конфіскації) майна та підприємств.

Ще до входження Закарпатської України до СРСР (формально це сталося лише після обміну ратифікаційними грамотами урядами СРСР і ЧСР) економіка краю, крім дрібних підприємств у деяких сферах, стала цілком державною. Публічна влада державного утворення перетворювалася у основного суб'єкта економічних відносин, з винятково монопольним становищем в економіці, а Комуністична партія Закарпатської України, контрольована з СРСР, істотно зміцнила свою владу, отримавши можливість «законно» розпоряджатися значними економічними ресурсами регіону.

Через «перерозподіл» економічних ресурсів публічна влада Закарпатської України створювала соціальну базу для своєї легітимації у вигляді підтримки найбільш виступів населення, реально надавши їм матеріальні цінності (житло, земельні ділянки). Інша річ, що ці групи населення не уявляли «тимчасовості» надання їм у користування вказаних ресурсів.

Через націоналізацію та конфіскацію публічна влада добилася основного – різко звузила простір свободи, який опирається на приватну власність. Інститут приватної власності у багатьох сферах був цілком ліквідований, у інших – істотно обмежений. Через це було «підірвано економічну базу» ворожих для нової влади верств населення.

Ініціатори таких перетворень розуміли, що шлях у цьому напрямі має бути поступовим, а відповідні заходи мають проводитися у певній послідовності.

Саме тому Народна Рада Закарпатської України не пішла на негайну націоналізацію дрібної та середньої промисловості та засобів зв'язку. Цей захід необхідно було підготувати. Крім того, нова влада враховувала можливість залучення до відбудови промислових підприємств приватного капіталу. І лише 17 серпня 1945 р., уже після укладення 29 червня 1945 р. договору між СРСР і Чехословаччиною, на підставі якого Закарпаття ввійшло до складу СРСР, Народна Рада Закарпатської України прийняла декрет про націоналізацію залізничного транспорту, засобів зв'язку, підприємств. Вказані заходи означали, що в розвитку промисловості Закарпаття почався новий, «соціалістичний» етап.

У грудні 1945 р. політика конфіскацій (націоналізації) та обмежень земельних ділянок за окремими суб'єктами у Закарпатській Україні, котра проводилася від початку її формування в листопаді 1944 р., знайшла своє логічне завершення в акті «повної націоналізації». 15 грудня 1945 р. НРЗУ схвалила декрет «Про націоналізацію землі на Закарпатській Україні», прийняття якого мотивувалося потребою «запровадити в дію на території Закарпатської України радянські закони про націоналізацію землі».

На той час (15 грудня 1945 р.) такий акт відображав внутрішню логіку перетворень економічної системи Закарпатської України, який розпочинав опиратися на законодавство СРСР. Природно, в Закарпатті, щодо якого вже був укладений міждержавний договір, відбулася його ратифікація в законодавчих органах СРСР і ЧСР, законодавство мусіло відповідати радянському законодавству у сфері аграрних відносин.

Резюмуючи зміст, напрями і послідовність процесу радянізації економічної системи Закарпатської України, масових порушень майнових прав, які мали місце при цьому, виділимо його основні ознаки.

Перше. Основним змістом радянзації економіки Закарпаття виступала поступова ліквідація інституту приватної власності через позбавлення значної кількості суб'єктів права власності належної їм власності (об'єктів власності) – житла, землі, підприємств без викупу чи компенсації за допомогою адміністративного акту. Точна кількість суб'єктів (фізичних і юридичних осіб), права яких були порушені в ході цього процесу, емпірично може бути встановлена лише наближено.

Такий конфіскаційний підхід відображав ідеологічну позицію її ініціаторів (КПЗУ), котра, у свою чергу, відштовхувалася від радянських державно-правових зразків у цій сфері та загалом – від комуністичної доктрини.

Можемо відзначити, що всього за один рік Закарпатська Україна як державне утворення, використовуючи силові ресурси Червоної Армії,

добилася істотних результатів на цьому шляху. Порушення права власності значної кількості суб'єктів, як і в інших регіонах, де здійснювалася радянзація, мало наслідком витворення неефективної одержавленої економіки.

Друге. Якщо в інших сферах суспільного життя

радянзація здійснювалася радянськими військово-політичними органами за участі місцевих органів влади, то в цій частині радянзації більша частина діяльності здійснювалася Народною радою Закарпатської України та підпорядкованими їй органами, а незаперечний організаційний і консультативний вплив владних структур СРСР залишався латентним.

Третє. Треба відмітити послідовний характер конфіскаційної політики Закарпатської України. Такий підхід пояснюється кількома факторами: по-перше, існує чіткий взаємозв'язок між рівнем легітимації публічної влади і її інтенсивними радикальними заходами. Ступінь легітимації владної системи цього державного утворення відображав не внутрішні механізми, а зовнішні – наближеність до владної системи і законодавства СРСР; по-друге, публічна влада враховувала гіпотетичну можливість різних категорій населення, права та інтереси яких грубо порушувалися, до опору. Спочатку обиралися об'єкти (власність «зрадників»), за які нікому було заступитися, після цього – крупні публічні об'єкти, до яких більшість населення не мала стосунку, і лише згодом – об'єкти, власниками яких виступали десятки і сотні тисяч осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Доповідь І.І. Туряниці на 1-й конференції КПЗУ про чергові завдання КПЗУ від 19 листопада 1944 р. // Шляхом Жовтня. Визволення Радянською Армією Закарпатської України та возз'єднання її з Радянською Україною. Збірник документів. Том VI. – Ужгород, Вид-во „Карпати”, 1965. – С.57-59.
2. Постанова I-го з'їзду Народних комітетів Закарпатської України про конфіскацію поміщицьких земель та наділення нею трудящих селян від 26 листопада 1944 р. // Закарпатська правда, 1944, 28 листопада, № 13. – С.4.
3. Декрет Народної Ради Закарпатської України про перехід прав власності на державне майно від Чехословацької республіки та Угорського королівства до Закарпатської України від 5 грудня 1944 р. // Вісник НРЗУ. – 1944. – 15 груд. – № 2. – С.10.
4. Декрет Народної Ради Закарпатської України про націоналізацію підприємств, що виробляють спиртові напої від 5 грудня 1944 р. // Вісник НРЗУ, № 2, 15 грудня 1944 р. – С.9 – 10.
5. Декрет Народної Ради Закарпатської України про націоналізацію пивоварного заводу графа Шенборна-Бухгейма в Підгорянах від 5 грудня 1944 р. // Вісник НРЗУ, № 2, 15 грудня 1944 р. – С.3.
6. Декрет Народної Ради Закарпатської України про націоналізацію акційних банків та їх філій і про створення Народного банку Закарпатської України від 21 грудня 1944 р. // Вісник НРЗУ, № 3, 30 грудня 1944 р. – С.6.
7. Декрет Народної Ради Закарпатської України про націоналізацію електростанцій на території Закарпатської України від 9 грудня 1944 р. // Вісник НРЗУ, № 2, 15 грудня 1944 р. – С.12-13.
8. Шершун, І. До питання про соціально-економічні перетворення в Закарпатті (листопад 1944 - грудень 1945 рр.) / І. Шершун, В. Мельник // Закарпатська Україна. Осінь 1944 року: Матеріали наук. конф., присвяченої 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України. – Ужгород: Патент, 1995. – С.63-68.